

dr. Iztok Simoniti

Ena civilizacija, dve kulturi

Ostre razprave o pravi naravi evropske ali zahodne civilizacije, ki so se razplamtele ob pisanju evropske ustave, še vedno potekajo. Vsi so se strinjali z neproblematično trditvijo, da je zahodna civilizacija rezultanta grško-rimske in judovsko-krščanske tradicije, vendar pa so politiki, cerkveni kler in neodvisni intelektualci ostro polemizirali o tem, ali naj se v preambuli ustave omenijo "krščanski temelji Evrope". Ker je ustava najprej politični dokument, bi omemba krščanskih korenin pomenila predvsem to, da je sedanja evropska svoboda zrasla prav iz krščanskih tradicij ter da je krščanstvo nadgradnja grštva. Ker sam ne mislim tako, utemeljujem dvoje: prvič, da je za t. i. zahodno civilizacijo značilen soobstoj dveh kulturnih tradicij, in sicer grško-rimske ter judovsko-krščanske, ki sta ves čas tekmovali in se vzajemno prežemali, vendar se nikoli stopili v eno samo; in drugič, mislim, da je sedanja evropska ali zahodna svoboda rezultat grško-rimske tradicije, in ne judovsko-krščanske.

1. Grštvo in krščanstvo – med razumom in vero

Teza, da je krščanstvo samo nadgradnja helenizma in da sta grški razum in krščanska vera od nekdaj logično povezana, ni pravilna. To hočejo katoliki danes dokazati enako strastno, kot so teologi v poznem srednjem veku odločno zanimali kakršno koli sintezo grškega in krščanskega duha; z enako gorečnostjo so na začetku 16. stoletja reformatorji s tezo *sola scriptura* in pozneje liberalni teologi 19. in 20. stoletja temeljito deheleinizirali krščanstvo, češ da mu je grška misel popolnoma tuja. Krščanstvo je poznalo grštvo, vendar je od njega – po ideološko kritični čistki klera – prevzelo samo tisto, kar je služilo monoteizmu (ideji o enem in edinem bogu ter eni in edini resnici); tako se je krščanstvo ločevalo od

grško-rimskega politeizma in duhovnega pluralizma. Mislim na pluralizem kot najnaravnejše stanje v kozmosu; bodisi v panteonu z množico bogov bodisi v človeškem svetu z množico idej ali pa v naravnem svetu z veliko življenjskimi oblikami. Grško-rimski kulturni in religiozni *credo* je z mnogobožstvom in množico idej (knjig) torej v temelju drugačen od judovsko-krščanskega (in seveda islamskega) z enim Bogom in eno Knjigo. Proces razločevanja in razdvajanja, ki je bistvo vseh idej o Enosti in Edinosti, poteka še zdaj.

V Palestini rojeni in v Rimu usmrčeni (leta 165) apologetski filozof Justin je povezal Platonovo metafiziko, etiko stoikov in helenistično kritiko mitov tako zaradi razločevanja in kritike grškega politeizma kot zaradi povezovanja grštva in krščanstva, da bi se lahko skliceval na Heraklita in Sokrata, "kristjana pred Kristusom". Podobno strast do dokazovanja, da je krščanstvo nadgradnja helenizma, je v 3. stoletju kazal omikani Grk Origen, iznajditelj teologije kot znanosti. Mimogrede, teologija kot znanost ni samo *contradictio in adiecto*, ampak vedno deluje kot nasilje nad vero, saj hoče vera – kot umetnost, mitologija in filozofija – zadostiti "ne-znanstvenim" potrebam človeka. Za Hansa Künga je "krščanstvo resnična filozofija" in Justinovo delo razume kot "prvo filozofsko-teološko sintezo univerzalne, katoliške narave. V njenem središču je božanski *logos* ..."¹; vendar vsaj zame to ni tisti grški *logos* (beseda pomeni hkrati besedo in razum), zaradi katerega so se Grki s tako strastjo in spoštovanjem oklepali tukajšnjega življenja in sovražili tisto v Hadu, bivališču "gomadi obsen preminulih" (Homer).

Spoznanje, da je platonizem bistveno opredelil krščansko razumevanje in občutenje sveta, še posebno v patristiki, ni nič novega, pravi filozof Marko Uršič², ki meni, da je hotenje po celostnem spoznanju skupno Platonu in Bibliji. Gre za spoznanje (gnosis kot odrešujočo vednost), ki združuje razum in vero, znanje in razodetje, *logos in mythos*. Uršič citira raziskovalca biblijske književnosti Northropa Frya: "Določeni vidiki Platonovega dela spominjajo na gigantski napor, da bi en sam avtor ustvaril *Biblijo*." Sicer pa mi Uršičeva razprava o primerjavi platon-skih in bibličnih mitov – od stvarjenja do odrešenja – samo potrjuje, da krščanstvo jemlje iz grštva, kar potrebuje, in ne, kar mu nasprotuje; navdihovati se s platonovsko metafiziko – o obujanju mrtvih, onstranstvu, poslednji sodbi, primerjanju Sokrata z Jezusom itn. –, zato, da bi laže

¹ Hans Küng, *Katoliška cerkev, kratka zgodovina*, Založba Sophia, Ljubljana 2004.

² Marko Uršič, *Bibličnost Platonovih mitov, "Gnostični eseji"*, Hieron, Nova Revija, Ljubljana, 1994, str. 163.

utrtili svojo krščansko metafiziko, ne pomeni prevzemati grštva, ampak jemati, kar potrebujemo.

Ko sedanji nemški papež Benedikt XVI. ponavlja, da *“sta grški razum in krščanska vera od nekdanj logično povezana”*, poskuša to, kar ni nikoli uspelo, in sicer spraviti helenizem in krščanstvo; dokazati hoče, da je krščanstvo nadgradnja helenizma in zahodna civilizacija sinteza grško-rimske in judovsko-krščanske tradicije, ki je v duhovnem pogledu že dolgo vodilna v svetu. Navori papeža in cerkvenega učiteljstva so razumljivi, saj so skladni s teodicejami o božjem načrtu od začetka časov pa do končne zmage krščanstva na zemlji; navori pa so skladni tudi s političnimi ambicijami o krščanstvu kot vrhovni duhovni sili ter papeštvu kot vrhovni moralni avtoriteti Zahoda in sveta. Papež s takim sinkretizmom grštva in krščanstva dela nepotrebno intelektualno napako, saj grški logos (raz)um in (krščanska) vera služita različnim potrebam, čeprav sta samo iznajdbi človeške glave in čeprav se na robovih tudi stikata. Vendar, če hoče Benedikt XVI. voditeljem drugih krščanskih cerkva in nezahodnih religij (posebno muslimanskim) s tem povedati, da je v okviru zdravega razuma – ki je tudi grška iznajdba – treba začeti dialog in sprejemati odgovornost za sovražne teologije, ki jih producirata krščanski in islamski kler, mu lahko – v imenu manjšega zla – spregledamo namerno zmotno trditev, da je krščanstvo vsrkalo in nadgradilo grštvo. Mislim, da to ni res, saj sinteza obeh tradicij ni uspela zato, ker ni mogoča.

2. Odnos med judi in kristjani ter odnos med Grki in Rimljani

V prid trditvi, da krščanstvo ni vsrkalo grštva, je to, da je nezdružljivost obeh tradicij razvidna prav iz odnosov med protagonisti znotraj iste tradicije. Odnosi med Grki in Rimljani so se bistveno razlikovali od nekdanjih in sedanjih odnosov med judi in kristjani. Za poznavalce zgodovine judov in kristjanov je pojem judovsko-krščanska tradicija *contradictio in adiecto*; za to tradicijo sta namreč značilna sovraštvo in nasilje. Abrahamski monoteizem (judovstvo) se je začel z nasiljem. Hebrejci so zapustili Egipt (pribl. leta 1250 pr. n. št.) zaradi nesreč, ki jih je Bog poslal nad faraona. Tudi razkol med judi in kristjani se je začel z nasiljem, saj so judje preganjali in pobijali kristjane takoj, ko so se ti pojavili. Najprej so umorili heleniziranega judovskega kristjana Štefana, potem (leta 43 n. št.) še Zebedejevega sina Jakoba (62) in končno apostola Pavla itn. Judovski koncil farizejev je dokončal razkol tako, da je uradno izobčil kristjane in “preklet krivoverce”, kot so od takrat vedno oznanili na začetku vsake

službe božje v sinagogi. Protijudovstvo kristjanov, ki izhajajo iz judovstva, črpa svoje sovraštvo prav iz preganjanja, umorov in izгона iz sinagoge. Krščansko preganjanje judov se je začelo takoj po izobčenju, ki so ga razglasili farizeji.

Tako kot je bil začetek vere v starozaveznega boga Jahveja nasilen, je bil nasilen tudi prehod od maščevalnega boga Jahveja k novozaveznemu bogu usmiljenja in ljubezni do sočloveka, Jezusu Kristusu; ta je postal Gospod šele po zasmehovanju, mučenju in okrutni smrti na križu. Juda Iškarijot, apostol, ki mu je Jezus najbolj zaupal, je z izdajalskim poljubom nakopal neodpustljivo sovraštvo svojemu ljudstvu, Judom. Zato ni mogoče spregledati, da so evangelisti – Marko, Matej, Janez in Luka – stopnjevali sovraštvo do judov in zmanjševali krivdo Rimljanov za Kristusovo smrt. Irenejska in vse poznejše redakcije *Svetega pisma* – njihov namen je ohraniti čistost nauka, za razlago katerega je pristojno cerkveno učiteljstvo – le utrjujejo krivdo judov.

Antisemitizem je torej konstitutiven in formativen za krščanstvo. Evropa ga je vedno gojila in nikoli izkoreninila. V krščanskih, posebno katoliških cerkvah je stoletja odmevalo *Oremus pro perfidis Judeis*. “Molimo za izdajalske jude,” mislijo še danes pobožni katoličani, saj “ne smemo pozabiti, da so ubili našega Boga”. To molitev je uradno odpravil šele razsvetljeni papež Janez XXIII. (1881–1963), vendar je papež Benedikt XVI. julija 2007 z dokumentom, ki ima značaj apostolskega pisma – nekakšnega dekreta suverena (*motu proprio*) – rehabilitiral mašo v latinščini in z njo stari tridentinski obred, ki ga je II. vatikanski koncil dal na stranski tir. Tako katoliki sicer ne bodo več molili za “izdajalske jude”, ampak “znova vzpostavljeni obred obnavlja molitev za versko spreobrnitev judov. To pa je smrt dialoga,” pravi Lisa Palmieri iz ameriške judovske skupnosti pri Svetem sedežu. Evropski antisemitizem je doživel svoj genocidni vrh v nacističnem holokavstu. Zato so zame monizmi 20. stoletja – nacizem, komunizem, fašizem – samo brezbožni otroci zahodnega monoteizma. Prodorni teolog dr. Ivan Štuhec pravi: “Kaj pa so bili nacionalsocializem, fašizem in komunizem drugega kot religiozni nadomestki, ki so si vsi bolj ali manj z isto močjo prizadevali, da bi prevzeli religijske attribute in državo spremenili v versko institucijo, državljane pa v svoje vernike?” Zaradi sorodnih izhodišč o popolnem obvladovanju človeka in oblasti so se monizmi med seboj smrtno sovražili, tako kot se zaradi enakih ambicij med seboj sovražijo judi in kristjani (ter muslimani). Za odnos med judi in kristjani je historično torej značilno uničevalno sovraštvo, ki zaradi zlega spomina tli še danes. Sovraštvo med judi in kristjani se danes ne sprevrže

v veliko nasilje samo zato, ker je Evropa danes sekularna in pluralna, in ne zato, ker nočemo ponavljati napak iz genocidne preteklosti.

Za odnos med Grki in Rimljani pa so značilne tekma, občasne vojne in hegemonije, vendar je bistvo tega odnosa duhovna in intelektualna recepcija grške v rimsko tradicijo. Zato Hannah Arendt odločno trdi, da "krščanstvo ni prevzelo klasične grške misli in kulture; to so storili Rimljani, ki so sprejeli grško kulturo kot lastno duhovno tradicijo in tako grško-rimski tradiciji določili tradicionalni oblikovalski vpliv na evropsko civilizacijo."³ Če lahko rečemo, da je Rim osvojil Helado z mečem, je Grčija osvojila Rim s kulturo; česa takega ne bi mogli nikoli reči za odnos med kristjani in judi. Zato je tudi rimsko razumevanje božjega bistveno drugačno od judovsko-krščanskega; za Rim so bili najvišja "božanstva" Rim kot *urbis urbis*, država, javno življenje (republika) ter domače ognjišče. Množica rimskih bogov in boginj se je z osvojitvijo novih ozemelj vedno povečala, saj so Rimljani verjeli, da se bogovi poraženih ljudstev ne bodo maščevali, če jih bodo primerno častili. Tako so grški bogovi Zevs, Atena in Pozejdon postali Jupiter, Minerva in Neptun; prav zato na večbarvnem mozaiku, ki je nastal ob zavzetju Egipta (leta 31 pr. n. št.), rimski vojaki častijo egiptovsko boginjo Izido. To, da so se bogovi iz osvojenega sveta lahko vživeli v rimsko tradicijo, je za judovsko-krščansko vero v enega in edinega Boga nepredstavljivo; Jahve je obljubljeno deželo Izraelcev osvajal z ognjem in mečem Izraelcev, Mojzes je celo pobil svoje Izraelce samo zato, ker so za hip častili zlato tele. Tudi Kristus *katholikos* je nasilno prodiral med Slovane, Germane, Normane in muslimane na Jutrovem; kamor sta prišla Jahve in Jezus Kristus s svojimi vojskami, sta vedno uničila vse druge bogove in njihove častilce, če sta le zmogla. Zato obe tradiciji različno razumeta tragično, sveto in s tem tudi nasilje.

3. Nasilje

Grško-rimska in judovsko-krščanska tradicija se bistveno razlikujeta tudi po utemeljevanju, še posebno božjega nasilja. Monoteistični bog judov, kristjanov (in muslimanov) je nasilen v imenu Enosti in Edinosti religije; ko je ta Bog religijo razodel človeku, ga je tudi pooblastil, da si, tudi s silo, podredi vse druge kulture.⁴ Monoteistični bog se razlikuje od

³ Hannah Arendt, esej *Tradicija in moderna doba*, v: *Med preteklostjo in prihodnostjo*; Knjižna zbirka Temeljna dela, Ljubljana 2006.

⁴ Jože Krašovec, *Vojna, mir in zgodovinski spomin v Svetem pismu*; v *Zborniku Religija in nasilje*, Fakulteta za družbene vede in Revija 2000, Ljubljana 2008.

množice rimskih in grških bogov z Olimpa, ki so v vsem enaki človeku, še posebno v grehu in celo umrljivosti. Zato je krščanstvo kot nova monoteistična religija nasprotovalo religijam Grčije in Rima, enako kot je nasprotovalo judovstvu in islamu. Kadar judi in kristjani danes kritizirajo poganke bogove, so enako nestrpni, kot so bili takoj po Konstantinovem ediktu o verski svobodi (leta 313 n. št.). Vendar Jože Kastelic opozarja: "Bogovi in mitična bitja poganov v krščanskih spisih niso izginili kot utvare, ampak so jih velikokrat predstavljali kot otroke teme, demone, ki jih pošilja pekel v izkušnjo vernih."⁵ S tem ko danes katoliško cerkveno učiteljstvo nasprotuje ali prezira druge religije, veroizpovedi in mitologije, zavestno ustvarja stanje vojne vseh proti vsem, saj vzdržuje doktrino, da ima troedini Bog pravico uporabiti nasilje za uresničitev svojih načrtov.

Če beremo *Iliado* in *Odisejo*, izhodiščna stebra zahodne pisane kulture, in *Bibiljo* – ne samo Staro in Novo zavezo, ampak tudi druge knjige *Svetega pisma* – lahko razumemo razliko med grškim in krščanskim nasiljem. Antični junak je tekmovalen (agonistik), nasilen je zaradi želje po zmagi in slavi. Zato ima *Iliada* s svojim neizmernim nasiljem vzgojno namero; biti hoče svarilni zgled za divjo neumerjenost duha, neurejenost in nezmožnost obvladati samega sebe, pravi grecist Anton Sovre. To še posebno velja za samovoljnost in nasilnost glavnega junaka Ahila.⁶ Krščanski junak pa nasilje prizadeva ali ga trpi v imenu Boga; to je nasilje z višjim ciljem: mesijanstvom ali mučeništvom. Zdaj tako nasilje propagirajo fundamentalisti, ki so predvsem obsedeni z gnozo; tukaj mislim na tiste nevarneže, ki mislijo, da vidijo, zmorejo in smejo več. Tisti, ki to trde – saj so bodisi maziljenci ali posvečenci v misterije –, imajo praviloma slabe namene, povezane z nasiljem in gospodovanjem. Krščansko nasilje ima torej drugačno izhodišče; grozi, da bodo vsi, ki se ne bodo pokorili Gospodu, kaznovani in uničeni. Zato prave mere ali zdrave pameti – poznejši Grki so jo imenovali *sophrosyne* ali modrost – Stara zaveza tudi pri nasilju ne pozna; jezik nasilja je jasen, neusmiljen in genociden.⁷ Judovska starozavezna postavitev enega boga za glavnega razsodnika je samo videti kot korak proti nasilju, vendar ni, saj se upor proti božji volji vedno kaznuje z nasiljem; celo s kamenjanjem reveža, ki je na sabat nabiral dračje, do smrti. Tudi v Novi zavezi je s talijonskim načelom "Roka za roko, zob za zob in oko za oko" storjen samo navidezen korak

⁵ Jože Kastelic, uvod v: Gustav Schwab, *Najlepše antične pripovedke*, Mladinska knjiga 1988, Ljubljana.

⁶ Anton Sovre, uvod v: *Homer: Ilijada*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1951.

⁷ Jan Assmann, *Monoteizem in jezik nasilja*, v: Zbornik Religija in nasilje, uredila Iztok Simoniti in Peter Kovačič Peršin, Fakulteta za družbene vede in Revija 2000, Ljubljana.

naprej k sorazmernosti; v resnici pa so verske vojne znotraj krščanskega sveta in z drugimi kulturami primeri nesorazmernosti, neusmiljenosti in genocidnosti.

4. Vojna in sveta vojna

Grki in Rimljani poznajo *polemos* ali *stasis*, to je vojno zaradi hegemonije in politike; judje in kristjani (in muslimani) poznajo samo verske vojne, ki so vedno svete vojne in v katerih zmagata Bog in izvoljeno ljudstvo, ki vzklika: "Tisti, ki sovraži mojega Boga, je moj sovražnik." Od tod tudi različno razumevanje uporabe nasilja v vojni in v sveti vojni. Grki in Rimljani so med seboj in z drugimi bili vojne samo zaradi politike moči, ne pa svetih vojn v imenu Apolona, Atene, Minerve, Jupitra ali Zeusa; medtem ko monoteisti bijejo vojne v imenu edinega boga, pa naj bo to Jahve, troedini Bog ali Alah.

Jasno je, da je bilo nasilja že pred Mojzesom veliko, vendar monoteizem/enoboštvo rodi nove utemeljitve nasilja, in sicer nasilje v imenu Boga odrešenika; vero vanj je treba z mečem vsiliti poganom in heretikom ter tako njihove duše rešiti pred večnim prekletstvom. Nasilje v imenu odrešenja kot metoda dobrega dela je perversen civilizacijski novum, ki trdi, da je nasilje nad menoj meni v dobro. Ker je nasilje vedno zaradi Boga, sta sveta vojna in mučeništvo pomembni iznajdbi monoteizmov; v prvem primeru v imenu boga ubijamo in v drugem se zanj damo ubiti. Monoteizem je torej iznašel sveto vojno, ki je vojna v interesu judovskega, krščanskega ali islamskega boga. Ta edini bog uniči en narod, da bi dal drugemu, "izvoljenemu". Zmagovalec svete vojne je bog in plen pripada njemu; zato je plen treba dati svetišču, ljudi in živali pa pobiti ali si jih prisvojiti. Bog ukaže nasilje, saj je to, kar je v prid božjemu (izvoljenemu) ljudstvu, v prid tudi bogu (Jozuetova knjiga). Tukaj je izvir nemorale, ki se vleče vse od začetkov krščanstva do razsvetljenstva – nemorale v tem smislu, da Cerkev posvetne ambicije po slasti in oblasti utemeljuje z nadnaravnimi argumenti o izvoljenem ljudstvu; tega Grki in Rimljani niso poznali. Sodobna monistična varianta izvoljenega ljudstva je nacistični "übermensch", Japonci na Daljnem vzhodu so v imenu izvoljenega ljudstva počenjali grozovite vojne zločine, tudi Srbi so se v vojnah ob razpadu druge Jugoslavije razumeli kot izvoljeni narod in počenjali podobne zločine itn.

Sveta vojna je napadalni ali obrambni teološki konstrukt, odvisno od razmerja sil na terenu; vendar je pomembnejše, da je religiozni koncept,

ki vojno utemeljuje (s križarskim Deus vult ali osmanskim Smo Alahovo orožje) kot vojno proti vsem druge vere. To je vojna med razodetimi religijami, ki ne poznajo kompromisa, šteje samo zmaga, s katero uničimo ali si podredimo nasprotnika. Tudi danes se spektakularna dejanja nasilja (letalski napadi islamistov v ZDA) navdihujejo pri številnih božanskih vojnah, ki jih najdemo v vseh svetih knjigah in ki so del skrbno negovane tradicije. Za vojake enega boga so vojne na tem svetu božansko bojevanje oziroma "kozmična vojna", to je vojskovanje za veliko pomembnejše cilje, kot so človeški, saj aludirajo na velike in legendarne bitke med metafizičnimi koncepti dobrega in zla ter na boj med otroki luči in otroki teme, pravi Jurgensmeyer.

Sveta vojna je pomembna iznajdba zaradi neuničljivega transcendentnega sporočila, da je bog na tvoji strani, ki daje stalno motivacijo in ob zmagah tudi ponos. Danes je za islamske teologe vojaška zmaga zmaga svete Resnice, zato je islam upravičen izpodriniti ali si podrediti jude in kristjane, ki so skrenili z začrtane poti, ki jo je Bog razodel Abrahamu, predniku patriarhov vseh treh religij; to, kar je Jahve razodel judom in Kristus kristjanom, sta izkrivljeni veri. Islam je torej vera, ki na novo postavlja temelje prave vere Abrahama, ki je "končno razodetje", s katerim bo Alah premagal jude in kristjane. Ker je "končno razodetje" časovno prišlo po judovskem in krščanskem, je tudi nujno, da preteklost in prihodnost pripadata islamu; tega pa drugoverci še ne razumejo, pravijo verni muslimani. Enako in nič manj glasno v končno zmago svojega boga verjamejo tudi judi in kristjani. Morda bo samo strah pred islamom, ki ima na začetku tretjega tisočletja že največ vernikov, pospešil neiskreni ekumenizem kristjanov.

Historična značilnost religijskega nasilja je, da to ni navadno nasilje, ampak zavestno pretirano nasilje; popularno srednjeveško mučenje in sežiganje na grmadi v Evropi islamisti danes nadgrajujejo z obglavljanjem pred kamerami. Namen religijskega nasilja je najprej simbolen, šele potem taktično/strateški ali politično/vojaški; to je nasilje religijskega rituala in uličnega teatra, ki naj mu prisostvuje čim več gledalcev na javnem trgu ali pa prek ekranov, ki naj se boje pravične kazni. Tega Grki in Rimljani niso poznali; vendar v zvezi s "prispevkom" rimske civilizacije zahodni ne smemo spregledati degeneriranosti duha, kot je uničevanje ljudi za zabavo; ubijanje, mučenje in izpostavljanje kristjanov divjim zverem v arenah imperija so bili tako atraktivna zabava kot gladiatorstvo, ki je bilo tudi ubijanje za zabavo. Ubijanje ljudi za zabavo, sežiganje v imenu vere, zaplinjevanje v imenu višje rase ali uničevanje v imenu boga ali

ideje so samo različne oblike kulture množične smrti, nevarne iznajdbe in prakse zahodne civilizacije, ki se navdihujejo tudi iz svetih, religioznih ali posvetnih.

5. Knjige in svete knjige

Judovsko-krščanska tradicija je utemeljena na svetih knjigah, ki jih grško-rimska ni poznala; še več, v grško-rimski tradiciji, ki je izhajala iz filozofskega (pre)reka, skepse in dialoga, svete knjige, v monoteističnem pomenu besede, sploh niso bile mogoče. Mislim, da bi analiza jezikov temeljnih del obeh tradicij – v smislu “moj jezik sta moj duh in moj svet” – pokazala njuno duhovno, intelektualno in pragmatično nekompatibilnost. Zato so trditve, da so irenejske, origenske in avguštinske teologije smiselne nadaljevalke filozofij predsokratikov, aristotelovcev in stoikov, napad na zdrav razum in še celo na korektno akademsko izobrazbo; enako nesmisleno pa je trditi, da so svetopisemski opisi in utemeljevanje nasilja komplementarni z nasiljem grških tragedij Ajshila, Sofokla in Evripida, pri katerih se je, vsaj zame, navdihovala tudi Shakespearjeva filozofija nasilja v kraljevskih tragedijah. Logično je, da so svete knjige judov, kristjanov in muslimanov (*Biblija* in *Koran*), ki so nastajale v loku, daljšem kot tisoč let, postale dokumenti razločevanja med judovsko-krščansko in grško-rimsko tradicijo. Ker pa so svete knjige monoteizmov vedno knjige nestrpnosti, delujejo tudi kot knjige ločevanja med tremi velikimi religijami in – to je še pomembnejše – tudi znotraj njih.

V svetih knjigah monoteizmov ne smemo spregledati tako pomena opisov nasilja kot tudi simboličnega in alegoričnega pomena nasilja, ki je v grško-rimski tradiciji, kot rečeno, bistveno drugačno. Pisanje, sestavljanje in razlaga svetih knjig so predvsem stvar politike institucij, zato se tudi zdaj s skripturnim sovraštvom – jezikom zla – spobuja nasilje. Smisel imperativa, da se svetim knjigam ne sme ničesar odvzeti niti dodati, pomeni, da je spreminjanje politično delo *par excellence*, ki ga lahko opravi samo cerkveno učiteljstvo, ki je edino pristojno za tako razlago. Tukaj poudarjam, da opisi in teološke interpretacije nasilja niso pomembni zaradi zgodovinske avtentičnosti, ampak zaradi “alegoričnosti in simbolnosti”; to pa pomeni, da ideja o uporabi nasilja v imenu Boga nikoli ne zastara in je vedno znova uporabna. Opisi nasilja so prav zato pomembni tudi kot opisi metod za uresničevanje politike razodete religije, vedno kadar se pokažeta priložnost in potreba. Z drugimi besedami, s sklicevanjem

na alegorično in simbolno razlago svetih knjig kler utrjuje legitimnost uporabe nasilja, potrebnega za uresničitev božjih načrtov v katerem koli trenutku. Iz evropske zgodovine 20. stoletja in še posebno iz slovenske izkušnje med drugo svetovno vojno in po njej ter iz pravkar končanih balkanskih vojn razumemo trajno uporabnost ukazov: Pojdite od vrat do vrat in vsak naj ubije svojega brata, prijatelja in sosedo (2MK 32,6–28); izdaj ali ubij očeta, sina, hčer, ženo (5MK 13,7–12), posilite ju (*Knjiga sodnikov* 19, 29), ob skale razbijajte glave otrok (*Psalmi*) itn. Alegoričnost in simbolnost takih ukazov, veliko jih je tudi v *Koranu*, je v tem, da jih je mogoče uresničiti samo z nasiljem in zločini, ki pa to niso, če jih zahteva bog. Torej kler ne vztraja pri alegoričnosti in simbolnosti zaradi možnosti več razlag, ampak zaradi tiste politike, ki od vernikov zahteva, da sprejmejo dejstvo, da je bog za uresničitev svojih načrtov upravičen do uporabe nasilje. Gre za bistveno vprašanje osebne lojalnosti instituciji in pripravljenosti, da se nasilje uporabi takrat, ko bo zahteval kler.

Politika alegorične in simbolne razlage nasilja ter ukaz, da se svetim knjigam ne sme ničesar odvzeti ali dodati, pomenita predvsem to, da se Cerkev nasilju noče odreči; danes na primer celo smrtni kazni, ki jo je Evropa odpravila. Islam, v nasprotju z drugima dvema religijama, pozna t. i. načelo derogacije, po katerem v *Koranu* poznejše sure (zapovedi) razveljavljajo prejšnje; kolikor vem, to načelo ne velja za nasilje. Ohranjanje takih besedil v svetih knjigah ter vztrajanje pri simbolni in alegorični razlagi neizogibno vodi v teološko/moralni relativizem *par excellence* in upravičen upad ugleda krščanskih cerkva, posebno katoliške. Dobesedna razlaga besedila bi namreč zahtevala bodisi, da se taki opisi nasilja odstranijo ali pa da se Cerkev od njih distancira kot od zločinskih napotkov. Nasilje, ki ga Bog ali Alah zahtevata od moških in med moškimi, ne preseneča, saj gre za nekakšno antropološko konstanto in genetsko definiranost moških; oba bogova zato vztrajno spobujata moški napuh in neumnost. Pretrese pa biblijsko in koransko stopnjevanje sovraštva do žensk in otrok, ki so hkrati izvir ali plod greha; na posebno sprevržen način se to sovraštvo zdaj kaže v prikrivanju pedofilije, vmešavanju v žensko spolnost, nasprotovanju pravici do splava, neenakopravnosti žensk v verskih institucijah itn. Danes gre torej za stalno fevdalno patriarhalnost do žrtev – žensk in otrok –, iz katerih ne more nastati sveto, ampak si zaslužijo neusmiljeno roko. V islamskih družbah je položaj žensk in otrok še bolj nečloveški. Monoteizmi imajo torej nasilne značilnosti, ki niso časovno, ampak strukturno določene; rekli bi, če obrnemo Heraklita, da je sovražno ločevanje njihov skupni logos.

6. Življenje na tem in onem svetu

Vsekakor pa se Grki in Rimljani na eni strani ter judi in kristjani na drugi bistveno razlikujejo glede razumevanja življenja. Grecist Anton Sovre pravi: "Grki so se ob svojem vedrem značaju goreče oklepali življenja pod soncem in v čvrsti dejavnosti, kakor pravi Ahilova senca Odiseju":

Hotel bi biti za hlapca, za dnino garal bi pri živih,
možu brez svoje zemlje, ki samemu prede za hrano,
rajši ko vladal le-tu nad gomadjo obsen preminulih.⁸

Za kristjana pa se pravo (večno) življenje začne šele na onem svetu. Zame je prav razlika med razumevanjem življenja na tem in onem svetu odločilna za nadaljnji različni razvoj obeh tradicij znotraj zahodne civilizacije; judovsko-krščanske s protičloveško eshatologijo, ki zahteva podreitev tega življenja življenju po smrti, in grško-rimske, ki razume, da je dobro življenje potrebno in mogoče na tem svetu. Horačev *Carpe diem* je napotek za veselje nad vsakodnevno žetvijo življenja ali življenjem samim; življenje je za to tradicijo vrednota samo po sebi. Biblijski verzi radosti in veselja nad tukajšnjim življenjem pa so zapisani zaradi grožnje s smrtjo za tako življenje:

Izaija 22

13 Pa glej, radost in veselje,
pobijanje goveda in klanje drobnice,
uživanje mesa in pitje vina:
"Jejmo in pijmo,
kajti jutri bomo umrli!"

14 GOSPOD nad vojskami se je razodel mojim ušesom:
Ta krivda vam gotovo ne bo odpuščena, dokler ne umrete,
govori Gospod, BOG nad vojskami.

Ta grško-rimski in judovsko-krščanski dualizem v razumevanju življenja v zahodni civilizaciji se jasno kaže tudi zdaj: na eni strani v sekularnem razumevanju življenja, po katerem je dobro življenje mogoče samo v svobodi za vse (demokraciji, republiki in liberalizmu) – pri tem vera v življenje po smrti sodi v zasebnost in nima političnih učinkov –, na drugi

⁸ Anton Sovre, uvod v *Homer: Odiseja*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1951.

strani pa v krščansko-katoliškem razumevanju življenja, kot je zapisano v svetopisemskem pozivu *“Izberi življenje”*. Tak je tudi naslov Sklepnega dokumenta Plenarnega srečanja Cerkve na Slovenskem iz leta 1999, uporabil pa ga je tudi papež Janez Pavel II. v govoru v stolnici v Mariaboru (19. 9. 1999). Vendar sta besedici *“Izberi življenje”* samo del tega, kar res piše v Stari zavezi; celotno besedilo iz Prerokovega testamenta je v resnici grožnja in se glasi: *Nebo in Zemljo kličem danes za pričo proti vam: predložil sem ti življenje in smrt, blagoslov in prekletstvo. Izberi torej življenje, da boš živel ti in tvoj zarod* (5 Mz 30:19). To pomeni: izberi mene, Boga, ali pa te bom za vedno pogubil.

7. Ena civilizacija, dve kulturi in vprašanje svobode

Za zahodno civilizacijo je torej značilna dvojnost tradicij ali nepretrgano soobivanje dveh kultur, ki skupaj sestavljata eno civilizacijo. Zahodna civilizacija z grško-rimskimi in judovsko-krščanskimi vsebinami je bila vedno rezultanta, ne pa amalgam dveh kultur. Mislim, da tudi po skoraj tri tisoč letih geopolitičnega soobstoja ni bilo nikoli bistvenega prežemanja ali celo sinteze dveh kultur v eno, temveč gre za sobivanje in stalno dialektično tekmo različnih izhodišč in praks obeh. Ti tradiciji si nasprotujeta v temeljnih vprašanjih, kot so razumevanje časa, življenja, nasilja, vojne, vere in razuma ter s tem smisla in cilja človeškega življenja. Gre za različni filozofski etiki in različni praktični morali, ki kljub mnogim poskusom teološkega sinkretizma in filozofskih sintez ostajata odločno ločeni. Upošteva je to dialektično tekmo obeh tradicij v zahodni civilizaciji živijo na eni strani koncepti in prakse judovsko-krščanskega monoteizma in njegovih sodobnih brezbožnih monističnih totalitarnih variant – različnih fašizmov, komunizmov, nacizmov in totalitarizmov – in na drugi strani koncepti in prakse grško-rimskega politeizma in duhovnega pluralizma ter sodobnega političnega pluralizma, ki je *conditio sine qua non* za t. i. zahodno svobodo. Prvi so represivni in prevladujejo v največjem delu *“zahodne zgodovine”*, drugi so svobodoljubni in netipični ter so značilni za krajša, vendar bistvena obdobja zahodne civilizacije; mislim na čas demokracije grškega polisa, čas rimske republike ter čas libertarnosti po francoski revoluciji.

Jasno je, da so glavni gradniki zahodne svobode – demokracija, republika, libertarnost in politika – iznajdbe Grkov in Rimljanov, ne pa judov in kristjanov. To pomeni, da je današnja svoboda, ki omogoča sobivanje dveh izključujočih se tradicij, mogoče vzdrževati samo v duhu grško-rimske

tradicije pluralizma (bogov in idej) in ne judovsko-krščanske tradicije monizma (enega Boga in ene Knjige). Grki so iznašli koncept, ime in obliko demokracije in politike, ki je instrument za uresničevanje svobode v polisu; Rimljani pa so iznašli republiko in prakticirali maksimo *Liber-tas omnibus rebus favorabilior est* (Svoboda je najnujnejša od vsega!). V renesansi, humanizmu in razsvetljenstvu – predhodnikih francoske revolucije – pa moramo zato videti intelektualno-duhovni napor za razkrivanje omenjenega bistva grške in rimske politične kulture.

Mislim, da je prav nepretrgana dialektična tekma med tradicijama znotraj zahodne civilizacije razlog za njeno ustvarjalnost, zaradi katere je že stoletja na vrhu svetovne moči. V zadnjih sto letih je v prvi polovici 20. stoletja prevladala judovsko-krščanska tradicija v obliki svojih brezbožnih otrok (nacizma, fašizma in komunizma); v drugi polovici pa je prevladala grško-rimska tradicija in z njo t. i. zahodna svoboda, ki je na koncu stoletja dosegla tudi vzhodno, pretežno slovansko Evropo. Njena največja moč je, da omogoča sobivanje in celo sodelovanje med različnimi koncepti, ki so sovražni in vedno nasilni, če so sami na oblasti. Vsekakor pa je velik dosežek Zahoda, da se zaradi razlik v razumevanju temelja (kaj je to, kar je, in čemu služi) med ateisti, teisti in agnostiki vsaj zadnjih petdeset let ni treba več ubijati. Res je svoboda na Zahodu najbolj zaželeno in tudi najredkejšo stanje; če pa sodimo po anglosaški izkušnji, je svoboda zelo trdoživa, in to je razlog za optimizem, ki zavezuje.

Zato je historično zmotna, intelektualno nepoštena in škodljiva trditev, da je sedanja svoboda rezultat obeh tradicij. Zakaj prav ta svoboda? Najbolj zato, ker vemo, da na Zahodu ni mogoče živeti dobrega življenja brez te svobode, pa tudi zato, ker jo bo zaradi človeške kreativnosti – duhovne in materialne – vse težje zagotavljati. Zahodna civilizacija se od vseh drugih razlikuje prav po tej specifični svobodi; ta svoboda je zapisana v vseh ustavah zahodnih držav, zapisana pa je tudi v ustavi zahodnih držav, ki žal še ni sprejeta. In ustava je od Aristotelovih časov naprej najvišja obljuba države (konkretne oblasti) svojim državljanom, da jim bo zagotavljala svobodo v vsakodnevem življenju. Samo dokler država izpolnjuje svojo obljubo, to je vsakodnevno zavezanost demokraciji, republici in liberalizmu, lahko od državljanov zahteva t. i. ustavno lojalnost. Skratka, zahodna politična misel – konstitucionalna doktrina – temelji na stališču, da je najprej oblast dolžna izpolnjevati obljube in šele nato zahtevati od državljanov spoštovanje ustavnega reda. Če oblast ne spoštuje ustavnih obljub, se ji državljanji lahko in morajo upreti, tudi z nasiljem.

Namesto sklepa

Ker je Zahod odgovornejši za uspeh globalnega dialoga med religijami in kulturami kot druge civilizacije, menim, da je dvojnost tradicij – to je vsebina tega eseja – prej prednost kot pomanjkljivost, saj zahteva, da si tudi najvišji kler nadene uzde spoštovanja do drugega. Kadar papež Benedikt XVI. trdi, “*da sta grški razum in krščanska vera od nekdaj logično povezana*”, to pravi tudi zato, da bi dal muslimanom vedeti, da to ne velja za islam; posledica zavestnih žalitev je zavestno in upravičeno protinasilje. Prezirljivi pogled kristjanov na muslimane spominja na prezirljivost judov do kristjanov; monoteizmi napuh sicer obsojajo, vendar ga epistemološko in praktično gojijo, saj je razodeta religija vedno nad drugimi kulturami. Napuh kot splošna lastnost – kazali so ga Egipčani do Grkov in Grki do Rimljanov, zdaj ga kaže Zahod do drugih civilizacij – vedno spodbuja nasilje, danes pa zmanjšuje možnost za preživetje zahodne civilizacije, saj lahko izdelajo jedrsko orožje tudi “najnižje civilizacije, ki so prepričane, da je njihov bog najvišji”. Pojasnila evolucionarnih biologov o hierarhijah znotraj iste biološke vrste so prepričljivejša od pojasnil teologov ali filozofov. V krdelu primatov “napuh” alfa samca izhaja iz moči, ki ni samo fizična, saj omogoča prenos njegovih genov na potomce ter s tem krepitev vitalnosti celotnega krдела; vendar socialne živali, ne samo ljudje, krepijo krdelo tudi z altruizmom in solidarnostjo. Človeške hierarhije na temelju Enosti in Edinosti, iz katere izhajajo vsi mon(ote)izmi, pa imajo vedno slabe posledice, saj delujejo kot t. i. führer princip, ki zahteva poslušnost brez ugovora, in utrjujejo katoliško maksimo “respondeat superior”; zato je bil Abraham na Jahvejevo zahtevo pripravljen žrtvovati sina Izaka, ne da bi se v katerem koli trenutku spraševal o upravičenosti zahteve boga. Tudi vsi nacistični zločinci v Nürnbergu so trdili, da niso krivi, saj so samo izvrševali ukaze. Človeške mon(ote)istične hierarhije so zato podobnejše t. i. ključavnemu redu pri perutnini, po katerem lahko više “situirane” kokoši ključajo nižje. Zato občasno izbruhnejo revolucije in pogostejše vojne kot načini za hitro popravljanje in še hitrejšo ustvarjanje krivic.